

de cinc mandíbules i vuit maxil·lars de nens, adults i vells, i nombroses restes d'ossos del cos. Especial interès tenen per a nosaltres les quatre dents de l'Abric Agut (Capellades, Barcelona), típicament neandertalianes.

Els Pre-neandertalianes visqueren al mateix temps que els Pitecànthrops d'Àfrica i Àsia, i podrien ésser una branca evolutiva diferent. Un grup d'ells sembla sense sortida, però un altre podria haver evolucionat fins als neandertalianes.

Durant els primers estadis de l'última glaciació hi ha uns neandertalianes excessivament especialitzats, amb característiques molt acusades, que difícilment poden abocar a l'home modern (*Homo sapiens sapiens*) del Paleolític Superior.

L'origen d'aquest és encara una incògnita, i tant podria haver arribat a Europa Occidental des del Pròxim Orient, com ésser l'evolució de l'home que al Paleolític Mitjà fabricà al Musterià de tradició Acheliana, home que encara ens és desconegut.

Del densíssim llibre que ara comentem ens interessa principalment l'estudi de la mandíbula de Banyoles (pàgs. 105-229, amb 55 figs.), tan complet que difícilment podrà ésser superat.

Una mica alleugerat de dades, el treball sobre la mandíbula de Banyoles fou ja publicat en castellà, traduït pel Dr. Campillo Valero, de la Universitat Autònoma de Barcelona (Lumley, Marie-Antoinette de: «La mandíbula de Bañolas», **Ampurias**, Barcelona, t. 33-34, 1971-1972, pàgs. 1-91 amb 47 figs.).

La mandíbula de Banyoles és un fòssil capital per a l'estudi de l'home arcaic del Mediterrani Occidental, i d'aquí la importància que se li dona en aquesta obra. Sembla correspondre a un individu del sexe femení, de cap a 50 anys d'edat. Presenta un desgast profund però equilibrat, i per les seves característiques morfològiques l'autora la col·loca entre les restes pre-neandertalianes, quan solia ésser considerada neandertaliana. La seva edat probable seria ara d'uns 100.000 anys, i tant ella com la terrassa lacustre prop del cementiri de Mata on va ésser descoberta per Pere Alsius al 1887 serien de l'interglacià RISS-WÜRM.

En l'obra de M. A. de Lumley hi manca encara naturalment l'estudi de troballes recents, particularment les que han sortit a les excavacions de Henry de Lumley i de la mateixa autora, com la petjada de Terra Amata (Niça) o els nombrosos fòssils, entre els quals un crani complet, de la Caune de l'Aragó (Talteuill, Rosselló). Aquests últims són ara els més antics i complets de l'àrea.

N Soler

CIRICI, Alexandre: **Dues esglésies romàniques. Queralbs, Fustanyà**. Barcelona, Arts Gràfiques Leopoldo Martínez, 1975.

Les terres pirinenques del Ripollès que formen l'alta vall del Freser conserven, curosament agençats, dos monuments romànics de notable valor arqueològic i interès artístic, bastits enmig d'un paisatge encimbellat i difícil per a un assentament humà nombrós, però habitat des de les remotes èpoques del Paleolític.

L'església de Sant Sadurn de Fustanyà, citada inicialment en documents de l'any 839, és una construcció de nau única, coberta amb volta de canó apuntat. Fou edificada al segle XII amb una gran perfecció material i posseeix una porta ben remarcable sobretot pels elements de ferro que duu incrustats.

Més coneguda que la de Fustanyà, i per tant més visitada i divulgada a través de fotografies i il·lustracions, és la de Sant Jaume de Queralbs, consagrada inicialment el 978 i famosa pel nàrtex o pòrtic paral·lel a l'edifici, que ofereix uns capitells esculpits de forma magistrals per «algú que hi hauria anat des de Cuixà». L'obra actual pertany als segles XI-XII, bé que vicissituds diverses motivaren ampliacions o reconstruccions posteriors que no han pogut desvirtuar la ponderació i la bellesa del temple.

A. Cirici, bon coneixedor de l'art català, ens ofereix un text descriptiu que compleix la funció divulgadora amb què ha estat pensat. Com a final insereix la transcripció i la traducció de l'acta de consagració de la primitiva església de Queralbs. S'ha de remarcar encara que les fotografies de Ton Abel esdevenen un complement agradable per seguir amb atenció i fruïció la lectura d'aquest treball útil. Els aimants del romànic poden estar, doncs, contents.

J. C. R.

CASANOVAS I CANUT, Sebastià: **Memòries d'un pagès del segle XVIII**, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1978. Edició a cura de Jordi Geli i Maria Àngels Anglada.

L'interès del llibre, que tot seguit passem a comentar, cal centrar-lo —tal com s'esmenta en l'acurat pròleg que precedeix la publicació del manuscrit— en l'escassetat de testimonis del segle XVIII escrits en català.

Les memòries d'un pagès del segle XVIII són, ni més ni menys, que les vivències setcentistes d'un home de les nostres comarques —Sebastià Casanovas, de Palau-Saverdera (Alt Empordà)—, qui les escrigué com a guia i justificació per als seus hereus explicant-los els daltabaixos que la hisenda familiar sofrí durant bona part del segle XVIII.

Per altra banda, el contingut del manuscrit pot interessar més a estudiosos de la filologia i el dret que no pas als qui vulguin trobar-hi esdeveniments de tipus econòmic o polític. Les referències que Sebastià Casanovas fa de les institucions borbòniques o dels problemes de les quintes són molt escadusseres. Malgrat tot, espigolant un xic d'ací i d'allà s'hi poden trobar referències interessants de les conseqüències de la Guerra de Successió, del sistema de cobrament del Cadastre, i fins i tot, dades que ens permeten adonar-nos de la incidència de la mortalitat infantil en les societats d'antic règim. Així ens diu que: «tingueren sinch criatures y éstas todas moriren que no cadà ninguna suceció...» (p. 44), o bé: «Esta (la seva mare) tingé nou criaturas del dit mon para y ara sols som quatre de vius...» (p. 49).

Així, la publicació de l'obra resta plenament justificada per l'interès intrínsec que les memòries del pagès empordanès contenen, i de les quals se'n fa una valoració molt adequada en el pròleg. Caldria dir també que esperem que aviat puguin sortir a la llum manuscrits d'aquesta mena, del tipus del que ens avançà en aquestes mateixes pàgines de la **Revista de Girona**, Angel Codina i Giol (1); aquest manuscrit procedent de la Cellera de Ter (La Selva), escrit en català i en llatí, ens podria donar un altre punt de referència —cronològicament més ampli— dels esdeveniments ocorreguts a les nostres comarques en temps pretèrits sota l'òptica d'un home de la nostra terra.

IX^è CONGRES de la U. I. S. P. P. NIÇA 1976

La «Union Internationale des Sciences Pré-historiques et Protohistoriques» (U.I.S.P.P.), és el màxim organisme que hi ha sobre prehistòria. Composada per gran número de nacions, està afiliada a la U.N.E.S.C.O. i cada 4 ó 5 anys organitza el que ve a ser el congrés mundial d'aquesta especialitat.

L'últim d'ells va tenir lloc a Niça, del 13 al 18 de setembre de 1976, i fou un gran èxit, tant científic com d'organització. Hi varen assistir més de 3.000 congressistes, representants de quasi un centenar de països i és sens dubte el més important que s'ha fet mai sobre el tema.

(1) CODINA I GIOL, ANGEL: «Consells als hereus», a **Revista de Girona**, núm. 79, 1977, pp. 169-171. Assemblea d'Artistes de La Garrotxa: **Joaquim Danés, el camí d'una vida**. Olot, Impremta Delta, 1977.

Per tal celebració, es van publicar al voltant de 50 volums que constitueixen un immens material bibliogràfic, actualitzat, d'incalculable valor.

D'entre els centenars d'articles que els componen n'hi ha uns pocs que tracten o fan referència d'alguna manera a les nostres comarques. Encara que tard, degut al seu caràcter d'inèdits per al públic en general, hem cregut interessant donar a conèixer aquí la seva ressenya.

Abans de la celebració del Congrés, durant ell i després d'ell es varen fer una sèrie d'excursions per tal de visitar els jaciments més representatius de les diferents regions franceses. Dues d'elles es prolongaren fins a les nostres terres i com sigui que totes anaven acompanyades per la publicació d'un llibre guia (16 en total) integrat per moltes col·laboracions, és en dos d'aquests on trobem gran part de les que ens interessien.

Recordem igualment que amb motiu d'una d'aquestes excursions, la C2, es va editar a Girona l'obra **El Paleolític a les comarques gironines**, es va muntar l'exposició que amb el mateix títol tingué lloc a la Fontana d'Or i es va inaugurar una nova sala de prehistòria al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

En el llibre corresponent, hi trobem una síntesi (1) d'allò que han estat les excavacions del Dr. Corominas a les coves del paratge del Reclau-Viver (Serinyà) i l'estat actual dels nous treballs. N. Soler ens dona una visió ràpida de les restes de jaciments paleolítics de Girona, tant de la comarca de Banyoles (2), com de les altres (3).

La segona de les excursions que ens va visitar, la C3, arribà fins a Empúries i Ullastret. Així, els professors Ripoll i Llongueres (4) ens

- (1) CANAL ROQUET, JOSE; COROMINAS, JOSE MARIA; SOLER I MASFERRER, NARCIS; RIPOLL-PERELLO, EDUARDO; BOUTIE, PAUL; DENIS, NICOLE; JUST, JACQUES; LUMLEY, HENRY DE; PELISSIER-COMBESCURE, FRANÇOISE: **Les grottes de Serinyà, a Provence et Languedoc Méditerranéen. Sites Paléolithiques et Néolithiques**, llibre guia de l'excursió C2, fet sota la direcció de Henry de Lumley, pp. 353-368, 6 figs.
- (2) SOLER I MASFERRER, NARCIS: **Musée Archéologique de Bañolas, a Provence et Languedoc Méditerranéen. Sites Paléolithiques...**, pp. 369-370.
- (3) SOLER I MASFERRER, NARCIS: **Exposition de matériaux préhistoriques a la Fontaine d'Or (Géronne), a Provence et Languedoc Méditerranéen. Sites Paléolithiques...**, pp. 371-374.
- (4) RIPOLL PERELLÓ, EDUARDO i LLONGUERAS CAMPANA, MIGUEL: **Ampúries, a Provence et Languedoc Méditerranéen. Sites Protohistoriques et Gallo-romains**, llibre guia de l'excursió C3, fet sota la direcció de François Salviat i Guy Barrual, pp. 269-280, 6 figs.